

СУЧАСНІ МУЛЬТИКУЛЬТУРНІ ДЕМОКРАТІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ БЕЛЬГІЇ, КАНАДИ ТА ШВЕЙЦАРІЇ)

У статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти моделі мультикультурної демократії. Характеризуються тенденції і перспективи розвитку сучасних мультикультурних демократій на прикладі Бельгії, Канади та Швейцарії. Визначаються основні етнічні групи та їх суперечності. Здійснюється аналіз законодавства цих держав на шляху подальшої розбудови мультикультурної демократії.

Ключові слова: білінгвізм, демократія, етнокультурні групи, конфлікт, мультикультуралізм, поліетнічні суспільства.

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты модели мультикультурной демократии. Характеризируются тенденции и перспективы развития современных мультикультурных демократий на примере Бельгии, Канады и Швейцарии. Определяются основные этнические группы и их противоречия. Осуществляется анализ законодательства этих государств на пути дальнейшего развития мультикультурной демократии.

Ключевые слова: билингвизм, демократия, этнокультурные группы, конфликт, мультикультурализм, полиэтнические общества.

The article examines the theoretical and practical aspects of the multicultural democracy model. The author describes the main trends and prospects of modern multicultural democracies development in the case of Belgium, Canada and Switzerland. In this paper the author also determines major ethnic groups and their conflicts, analyzes legislation of these states on the way of further development of multicultural democracy.

Key words: bilingualism, democracy, ethnic and cultural groups, conflict, multiethnic society.

Проблеми мультинаціонального співіснування та міжкультурного діалогу є безперечно актуальними для сучасного суспільства. Культурні меншини все частіше вимагають суспільного визнання їх самобутності. У відповідь на ці вимоги держави змушені створювати нові механізми регулювання міжнаціональних проблем та суперечностей, що потенційно ведуть до латентної небезпеки всередині суспільства. У якості можливих механізмів політики з усунення міжетнічної напруженості постає модель мультикультурної демократії, яка отримала розвиток і практичне застосування в деяких країнах Західної Європи та Північної Америки.

Вперше поняття «мультикультурна демократія» було розглянуто Дж. Роулзом у праці «Право народів» [4]. Учений наполягав на тому, що в мультикультурному суспільстві громадяни, незалежно від їх етнічного чи релігійного походження, не повинні відмовлятися від своїх культурних традицій та переконань, не тільки на рівні суспільного життя, але й на рівні політичного. Вчений вважає демократію та мультикультуралізм «перехресними» поняттями.

Вже на початку XXI століття науковці висувають різні варіанти інтерпретації поняття «мультикультуралізм» та «мультикультурна демократія», але можна зазначити, що воно досі залишається дискусійним і являє собою свого роду «парасольку», яка «прикриває» безліч різноманітних та нерідко суперечливих одна одній ідей. Дослідженням даного питання займаються сучасні автори, серед яких: Дж. Д'юї [2], У. Кімліка [3], В. Малахов [7], А. Маррі [10] та ін.

Зваживши їх погляди, можна запропонувати таке визначення: мультикультурна демократія – це теоретико-прикладна модель політичної системи держави, що охоплює широкий спектр суспільств, не є статичною і постійно еволюціонує, для якої характерними є демократичні інститути прийняття рішення в умовах культурного, політичного, ідеологічного, релігійного та мовного плюралізму. Принципово, що вона включає не лише політику, направлену на вирішення наслідків культурного різноманіття. Мультикультурна демократія спрямовує свої зусилля головним чином на те, щоб ці відмінності не ставали небезпечними у майбутньому.

Доцільно зауважити, що багато сучасних держав змогли врахувати інтереси різних груп і розширили їх культурні свободи без шкоди для своєї єдності та територіальної цілісності. У зв'язку з цим характерним є твердження Ф. Барта: «Різним режимам потрібні різні умови їх збереження та стабілізації, вони мають різну послідовність дій, тобто як політичні актори вони будуть впроваджувати такі стратегії дій, які дозволять їм контролювати етнічні рухи та групи» [6].

До країн, які нині характеризуються етнічним розмаїттям та розвивають взаємодоповненість ідентичностей на шляху розбудови моделі «мультикультурної демократії», можна віднести не лише європейські країни – Італію, Францію, Німеччину, але й, наприклад, ПАР, де офіційними є 11 мов. Водночас найбільшої ефективності дана модель набула саме в Бельгії, Канаді та Швейцарії.

Прикладом держави, що характеризується подібною специфікою розвитку, є Бельгія. Саме в цій державі проблеми сумісного проживання різних етнічних груп – фламандців (55 %) і валлонів (35 %), та не менш вагомої національної меншини – німців (8 %), корінням сягають в далеке минуле [12].

Модель мультикультурної демократії в Бельгії базувалася на історичних особливостях, специфіці сучасних конфліктних тенденцій та необхідності стабілізації політичної системи держави в майбутньому. Така модель демократії повинна була відповідати, по-перше, прагненням фламандців, які вимагали визнання їх власної мови і культури, а, по-друге, інтересам валлонів та їх домаганням з приводу економічної автономії. Так Конституція Бельгії від 1994 року законодавчо закріпила рівноправне існування трьох співтовариств і, відповідно, трьох регіонів як суб'єктів бельгійської федерації. Подальша виважена державна політика допомогла зменшити поляризацію між цими різними культурами.

У Бельгії офіційно прийнято три державні мови – нідерландську (Фландрія і Брюссель), французьку (Валлонія) та німецьку. Дослідник В. Лорвін назвав бельгійську етнічну ситуацію «унікальним національним трикутником» з однією пригнобленою більшістю (фламандці) і двома пригнобленими меншинами (валлони та брюссельці) [12, с. 44]. Шлях вирішення їх перманентних конфліктів для Бельгії, на думку більшості науковців, багато в чому залежить від виваженості та цілеспрямованості політики мультикультуралізму, що проводиться її урядом останні десятиліття.

Власне модель мультикультурної демократії в Бельгії опирається на складну систему з трьох рівнів. Верхній рівень охоплює: федеральну державу, співтовариства і регіони. Проміжний рівень займають провінції. В свою чергу, нижній рівень належить локальним комунам. Поряд із цим помітно, що в Бельгії відсутня чітка ієрархія між загальнонаціональним і регіональним рівнем. У кожному співтоваристві існують власні представницькі органи (Рада Французького співтовариства,

Фламандська рада і рада Німецькомовного співтовариства). Дані структури своїми декретами регулюють питання економіки, соціальної сфери, культури та співпраці між співтовариствами. Важливим є те, що декрети, які приймаються радами, прирівнюються до законів, прийнятих на федеральному рівні.

Слід також зазначити, що сучасне становище мультикультурної демократії в Бельгії характеризується, перш за все, трьома гострими проблемами: релігійною, культурною та мовною. Водночас більшість експертів наголошують на тому, що мовні проблеми є першочерговими і можуть мати найбільш непередбачувані наслідки для сучасної бельгійської демократії. Так науковець В. Лорвін вважає що, починаючи з 1961 року, бельгійський державним устрій видозмінювався та еволюціонував саме залежно від лінгвістично-культурних конфліктів [12, с. 43].

Отже, для мультикультурної демократії Бельгії сьогодні характерні наступні тенденції. Перше – цілеспрямованне впровадження політики мультикультуралізму в Бельгії. Друге – адекватний сьогоднішньому вибір форми державного устрою для країни в контексті проведення мультикультурних практик на загальнонаціональному рівні. Третє – існування сепаратистських настроїв в бельгійському суспільстві, що зберігає свою загрозливу актуальність. Однак у цьому ж випадку сепаратистські настрої можуть відігравати позитивну роль, стимулюючи представників політичної еліти до об'єднання зусиль на шляху збереження єдності країни.

Попри деякі складнощі, є підстави вважати, що Бельгія – цікавий приклад трансформації політичної системи держави з урахуванням етнічного чинника. Протягом тривалого часу шляхом «спроб та помилок» у даній країні була сформована досить складна інституційна система, що дозволяє стримувати соціальну напруженість, враховуючи при цьому специфічні інтереси усіх складових частин федерації. Варто усвідомити, що бельгійський федералізм не є суто прикладом політичної винахідливості. Він відрізняється своєю складністю та своєрідністю. Фактично у випадку з Бельгією виважена державна трансформаційна політика не дозволила відцентровим силам «розвалити» єдину державу. Бельгійський федералізм тим самим може слугувати прикладом успішного політичного пристосування і гнучкості в питаннях державного будівництва та становлення демократії в поліскладовому (мультикультурному) суспільстві.

Однією з держав, що завжди слідувала політиці регулювання та налагодження демократичного співіснування різноманітних культур у межах своїх кордонів, є Швейцарія. Сам процес створення незалежної Швейцарії не останнім чином залежав від фактора ідентифікації кожного етносу зі своєю релігією, мовою та власною культурною спадщиною в складі єдиної держави.

Швейцарія була і попри все залишається досить неоднорідною країною. Ця країна розділена:

- у мовному аспекті – на чотири різних етномовних групи: німецьку, французьку, італійську та ретороманську, які, між іншим, є офіційними;
- за релігійною ознакою: на католиків та протестантів, а також інші релігійні деномінації;
- територіально на 26 кантонів, які мають значну автономію.

Політичну стабільність країни пояснює впровадження політичної системи через вдале поєднання федералізму та мультикультурної демократії. А численні законодавчі акти, передбачаючи право «вето», дійсно надають можливість бути почутими всім групам, а не лише релігійним чи мовним.

Крім того, пропорційне представництво забезпечує двопалатний законодавчий орган, що значно зміцнює і посилює групові права. Законодавчий орган складається з Національної ради (200 осіб) та Ради кантонів (46 осіб) [5, с. 9]. Остання забезпечує рівне представництво кантонів: кожен з 20 кантонів обирає двох членів Постійної ради, кожен з 6 «напівкантонів» – одного представника. Члени Постійної ради відчують себе насамперед представниками кантонів, незважаючи на те, що вони також мають партійні обов'язки та ідеологічні уподобання, як і інші політики.

Варто зазначити, що конституційне закріплення групових прав має важливе значення у полікультурних суспільствах типу швейцарського. Саме Конституція Швейцарії володіє, так би мовити, «останім словом» у вирішенні етнокультурних непорозумінь. Права нацменшин захищаються як федеральною конституцією, так і кантональними конституціями – це є відмінністю мультикультурної демократії в цій країні від, наприклад, канадської або австралійської.

Згідно з преамбулою конституції, громадяни Швейцарії не прийняли концепцію «плавильного котла» («melting pot»), як у США, де прописано: «Ми народ...» [5, с. 76]. Навпаки, швейцарці вирішили залишитися державою, що складається з різних народів, і прийняли у ст. 1 Конституції 1874 року наступне формулювання: «Разом народи 23 незалежних кантонів Швейцарії, що уклали цей союз, складають Швейцарську Конфедерацію» [9].

Цікаво, що швейцарське суспільство не використовує поняття «нація». У свою чергу, оскільки не існує домінуючих націй, то, відповідно, не може бути і національних меншин. Таким чином, саме гнучка конституція етнічного плюралізму багато в чому привела до нинішнього статус-кво між культурами Швейцарії.

Варто також зазначити, що швейцарська модель демократії не повинна сприйматися як статична, адже демографічні та міграційні процеси поставили перед цією країною виклики, відповіді на які вже важко знайти, спираючись на традиційне розуміння співвідношення прав більшості та меншості. Це, в свою чергу, призводить до модифікації механізмів

та інструментів забезпечення толерантного співіснування етнічних груп.

Загальновідомо, що в державі з неоднорідним суспільством солідарність – проблема не тільки окремих осіб, але і різних культурних співтовариств та релігій. Таким чином, у Швейцарії солідарність є важливим елементом для функціонування мультикультурної демократії, що утримує потенційно суперечливе швейцарське суспільство разом, забезпечуючи рівні можливості не тільки для індивідів, але і для співтовариств. Причому в даних умовах рівність співтовариств часто має пріоритет по відношенню до рівності індивідів.

Таким чином, федеративний устрій надає можливість пов'язати культурні групи, а мультикультурна демократія, в свою чергу, не заважає їх ефективним переговорам та співпраці. Водночас традиційні політичні процедури та інститути, що склалися в мультикультурній Швейцарії, так глибоко укорінилися, що перетворили неоднорідне співтовариство на політично гомогенний народ.

Швейцарії вдалося побудувати систему мультикультурної демократії, яка не можна назвати еталонною, але вона є динамічною і гнучкою у реакції на суспільні потреби та виклики. В ній чітко встановлені цілі та механізми пошуку консенсусу з меншинами. Владі вдається мотивувати культурні меншини брати участь у процесі ухвалення рішень. У свою чергу, культурні групи переконані у тому, що в них є можливість успішно відстоювати власні ідеї та інтереси, але так буває не завжди. Прикладом може слугувати нещодавній референдум, проведений за ініціативою ісламських груп що заборонив усупереч сподіванням мусульман будівництво мінаретів. Зрештою можна підбити підсумок, що швейцарська мультикультурна демократія втілюється у трьох принципах: самовизначенні культурних груп і кожного окремого її члена, представництві етнічних, мовних, релігійних груп в органах влади, захисті меншості на всій території Швейцарії.

Таким чином, є підстави вважати, що мультикультурна демократія Швейцарії виступає як «конгломерат суперечностей», які певною мірою можуть гарантувати мир і згуртованість суспільства.

Процес формування мультикультурної демократії у Канаді відбувався шляхом комплексного врахування політичних та етнокультурних факторів, із акцентом на мовній ситуації у державі.

«Канада – це країна, заснована на парадоксі», – наголошує Х. Фрай, державний секретар з питань багатокультурності. Цей парадокс, на його думку, полягає в її єдності через різноманіття [6].

Заохочення «етнонаціоналізму» меншин є проявом канадського патріотизму. Водночас дана держава є одним із прикладів забезпечення та захисту демократичних цінностей. Варто зазначити, що демократія в Канаді не трансформувалась у руслі «підлаштовування» під культурні проблеми.

Її унікальність полягає в тому, що демократія у даному випадку є гарантією мультикультуралізму, а мультикультуралізм, у свою чергу, є «стрижнем» канадської демократії.

Канадська демократична традиція є однією з найрозвинутіших у світі. Її формування розпочалося за специфічних соціально-економічних, культурних та політичних обставин, а саме: 1) тривалій колоніальної економічної та політичної залежності Канади від Великої Британії; 2) необхідності формування єдиної політичної нації в умовах поліетнічного складу канадського населення; 3) мовного питання, що є загрозливим фактором для збереження цілісності країни; 4) спору навколо французької провінції Квебек.

Шляхи та механізми врегулювання мовних проблем канадського суспільства стали важливою, але далеко не останньою проблемою мультикультурної демократії. Врешті-решт, мультикультурна політика уряду сформувала розуміння того, що етнічна багатоманітність країни не повинна зводитися виключно до врегулювання взаємин франкомовної та англосовної спільнот. Мова йде про набагато ширший контекст багатокультурності, про права й обов'язки держави щодо підтримки культури аборигенних народів, етнічних та міграційних спільнот, тобто про плюралізм.

Канаду часто називають зразком принципів і цінностей мультикультуралізму. У 1997 році Комісія ЮНЕСКО з питань культури та розвитку підтримала канадський варіант мультикультурної політики як приклад для інших країн [1]. Незважаючи на це, сьогодні не все в межах даної системи спрацьовує достатньо ефективно. Зокрема, це стосується інтеграції в соціум мігрантів які, незважаючи на програми та зусилля уряду, часто не відчувають себе канадцами.

Введення політики мультикультуралізму стало причиною зростання потоку іммігрантів. Так навіть сьогодні Канада є однією з найбільш відкритих для імміграції країн світу, яка проводить політику «Одна нація, дві мови, багато народів та культур» [6].

Важливо, що Канада завжди тяжіла до того, щоб впроваджена модель мультикультурної демократії не перетворилась на американський варіант «плавильного котла». Канада позиціонує свій мультикультуралізм як «миску салату», де культурне розмаїття може якісно співіснувати у суспільстві та свідомості, у взаємоприйнятних «інгредієнтах культур».

Американський політолог Р. Престус називає канадську політичну культуру «дуалістичною» і «сильно роздробленою», в першу чергу, по лінії англосовного і франкомовного населення [11, с. 93]. Як і в європейських багатоскладових суспільствах, у ній існують значні релігійні та класові відмінності: часто вони збігаються, а часом, навпаки, перетинаються з мовними, створюючи конфлікти загальнонаціонального рівня.

Влада Канади дивиться в майбутнє, намагаючись розгледіти, які наслідки буде мати мультикуль-

турна політика на суспільство протягом наступних десятиліть. Одне зрозуміло: чим більше канадське суспільство стає культурно та расово змішаним, тим більшою є необхідність у терпимості та розумінні один одного. Модель мультикультурної демократії, в свою чергу, відповідає потребам як корінних жителів, так і новоприбулих до Канади.

Надзвичайно важливим для цих країн є обрана ними федеративна форма державного устрою. Однак проблема націоналізму, сепаратизму, нерівності між різними етнічними групами змушує їх застосовувати неординарні рішення при влаштуванні своїх федерацій.

Існують підстави вважати, що важливими є досліди провідного вченого проблем демократії в поліетнічних суспільствах А. Маррі, який відзначає, що політика втілення мультикультурної демократії спирається на: 1) концепцію безнаціональної держави; 2) принцип покладання повноважень і відповідальності на всі рівні органів влади (федеральні, кантони, комуни) які є підзвітними і несуть відповідальність за наслідки своїх рішень; 3) горизонтальне і вертикальне розділення повноважень; 4) гнучку демократія як реакцію влади, швидке реагування на міжкультурні протиріччя та конфлікти; 5) проведення міжнародної політики нейтралітету; 6) виважену політика в галузі релігії та багатомовності; 7) забезпечення соціального балансу завдяки суспільній солідарності; 8) самовизначення через автономію етнічних груп [10]. Вважаємо за необхідне додати до цього переліку тяжіння до концепції плюралістичної демократії.

Отже, можна констатувати, що на даний час мультикультурна демократія в Бельгії, Канаді та Швейцарії продемонструвала свою гнучкість і здатність до адаптації, що є черговим свідченням життєздатності цієї моделі. Як і звичайна демократія, мультикультурна демократія не повторюється в кожній політичній системі, ідентичних мультикультурних демократій не існує. Проте де-факто – мультикультурна демократія являє собою варіант прагматичного втілення концепції плюралістичної демократії.

Не можна абсолютизувати та ідеалізувати мультикультурні моделі демократії як варіант «на всі випадки життя». Втім, варто водночас зазначити, що сучасна модель мультикультурної демократії є ефективним політичним механізмом для побудови демократичної багатоскладового суспільства, заснованого на етнолінгвістичному, ідеологічному, релігійному та культурному різноманітті. Мультикультурна демократія в Бельгії, Канаді та Швейцарії може розглядатися як ефективний метод вирішення конфліктів у багатоскладових товариствах (в силу того, що їх сегментарні відмінності визнаються, а не відкидаються, і на їх основі будується діалог між елітами).

Таким чином, маємо підстави говорити, що досвід цих країн було б доцільно вивчати та

аналізувати і в Україні, особливо щодо механізмів федеративного устрою та сприяння реалізації специфічних інтересів національних меншин у місцях компактного проживання, підтримки відповідних регіональних програм як з боку місцевої, так і центральної влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенхабیب С. Притязання культури. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С. Бенхабیب. – М. : Логос, 2003.
2. Дьюи Дж. Общество и его проблемы / Дж. Дьюи ; [пер. с англ. И. И. Мюрберг, А. Б. Толстова, Е. Н. Косиловой]. – Москва : Идея-Пресс, 2002.
3. Кимлика У. Иммиграция, мультикультурализм, и государство всеобщего благосостояния / У. Кимлика // Этика по международным делам. – Том 20. – 2006.
4. Кимлика У. Многокультурное гражданство: либеральная теория прав меньшинств / У. Кимлика. – Oxford: Oxford University Press, 1995.
5. Тернборн Г. Мультикультуральные общества / Г. Тернборн // Социологическое обозрение. – 2001. – Том 1. – № 1.
6. Тищенко Ю. Проблеми становлення та реалізації політики мультикультуралізму: досвід Канади [Електронний ресурс] / Ю. Тищенко. – Режим доступу до ресурсу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sp/2008_3/8.pdf.
7. Малахов В. Зачем России мультикультурализм [Електронний ресурс] / В. Малахов. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.management.edu.ru>.
8. Малахов В. Культурный плюрализм versus мультикультурализм [Електронний ресурс] / В. Малахов. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.management.edu.ru>.
9. Lane J. The Swiss Labyrinth: Institutions, Outcomes and Redesign / J. Lane. – Routledge, 2001.
10. Marri A. Multicultural Democracy: Toward a better democracy Intercultural Education [Електронний ресурс] / А. Марри. – Режим доступу до ресурсу : http://pdfserve.informaworld.com/387443__713665437.pdf
11. Presthus R. The organizational society [Електронний ресурс] / R. Presthus– Режим доступу до ресурсу : http://openlibrary.org/works/OL9329724W/The_organizational_society
12. Fitzmaurice J. The Politics of Belgium. A Unique Federalism / J. Fitzmaurice. – London: Hurst – 1996.

Рецензенти: Шевчук О. В., д.політ.н., професор;
Седляр Ю. О., к.політ.н., доцент.

© Курілло В. Є., Чевдар С. М., 2011

Стаття надійшла до редколегії 11.04.2011 р.